

BARTOSZ DRZEWIECKI (Toruń), KATARZYNA PĘKACKA-FALKOWSKA (Poznań)

O PROTESTANCKIEJ „MIŁOŚCI BLIŹNIEGO”,
CZYLI TORUŃSKA ORDINANZ DES VORSTEHER-AMTS
WEGEN DER HALTUNGEN VOR DIE ARMUT Z 1665 ROKU

Słowa kluczowe: Toruń XVI w., szpitalnictwo (szpitale), opieka nad ubogimi, prowizor, zarządca szpitalny

W połowie XVII w. w Toruniu działało pięć szpitali: staromiejski dom wdów na ul. Świętej Anny (niem. „das Wittwen-Haus”), nowomiejski dom dla ubogich pod wezwaniem św. Pawła i Piotra (niem. „das Elende Haus”) oraz trzy przedmiejskie szpitale kościelne, dwa położone na Przedmieściu Chełmińskim – szpital św. Jerzego i szpital św. Wawrzyńca – oraz jeden za murami Nowego Miasta – szpital św. Katarzyny. Ponadto w mieście funkcjonował wyspecjalizowany lazaret dla osób zadżumionych, czyli „Pest-Haus” zwany inaczej „Seuchen-Haus” albo „Kranken-Haus”¹. W historiografii polskiej i niemieckiej od blisko dwóch stuleci jest on utożsamiany ze szpitalem św. Jerzego, nieopodal którego w średniowieczu istniało leprozorium². Zgodnie z naszymi ustaleniami toruński „Seuchen-Haus” był jednak osobną instytucją, pod względem architektonicznym niewchodzącą w skład kompleksu szpitalnego przy kościele św. Jerzego i – w wymiarze administracyjno-prawnym – funkcjonującą niezależnie od niego³. Przy czym, podkreślimy bardzo

¹ Na temat toruńskich szpitali w XVII w. zob. np. Książnica Kopernikańska w Toruniu (dalej cyt. KK), sygn. A 130 („Documenta Thoruniensia maximam partem Statum Ecclesiasticum concernentia”), k. 423 („Ordinantzen oder Distribution, wie die Jährliche Ausspendung der Legatorum jetzt und [...] Künftige soll gehalten werden [Lit. D. Austheilung an die Hospitäl]”). Pozostałe zachowane wersje tego tekstu zob. w: Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. APT), kat. II, sygn. IX-105, k. 25–27; sygn. XIV-5, k. 595–602; Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Zbiory Specjalne (dalej cyt. BG UMK, ZS), rkp. nr 868, k. 345–352v.

² G. Falkowski, *Toruński szpital trędowatych św. Jerzego*, Rocznik Toruński, t. 12: 1977, s. 155–186; R. Heuer, *Thorn – St. Georgen – Geschichte der Georgengemeinde, ihrer alten Kirche und ihres Hospitals. Baugeschichte und Baubeschreibung der neuen Georgenkirche in Thorn Mocker*, Thorn 1907, passim.

³ Zob. np. KK, sygn. A 130, k. 423–426 („Ordinantzen oder Distribution”); APT, kat. II, sygn. XVI-113, passim; C. G. Praetorius, J. E. Wernicke, *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung der Stadt Thorn und ihres Gebietes: die Vorzeit und Gegenwart umfassend*, Lohde 1832, s. 396–398, 402–403. W tym miejscu należy wyraźnie podkreślić, że rozróżnienie na szpital św. Jerzego i lazaret było obecne zarówno w siedemnastowiecznych, jak i osiemnastowiecznych zapisach testamentowych (zob. np. BG UMK, ZS, rkp. nr 868, k. 368).

wyraźnie, w czasach wyjątkowych (np. w trakcie wojen albo epidemii) w mieście powoływano *ad hoc* także dodatkowe placówki opiekuńczo-lecznicze, które lokowano np. w bramach miejskich, budynkach gospodarczych czy specjalnie wynajmowanych na ten cel mieszczańskich domach. Placówki te miały zawsze charakter doraźny i ulegały rozwiązaniu wraz z ustąpieniem „stanu wyjątkowego”⁴.

Wszystkie wspomniane szpitale toruńskie pełniły funkcje opiekuńcze i pielęgnacyjne albo opiekuńczo-pielęgnacyjno-lecznicze. Przeznaczone były dla różnych kategorii klientów – osób znajdujących się w potrzebie, które w źródłach opisywano zbiorczą nazwą „not-leidende Personen”, w odróżnieniu od określenia „not-duerftige Personen”, oznaczającego wyłącznie osoby ubogie⁵. Szpitale wpisywały się w działalność charytatywną gminy miejskiej. Oferowały pomoc m.in. ludziom chorym, kalekim i starym, lecz również wdowom, żebrakom czy inwalidom⁶. Wyjątek stanowił tutaj toruński lazaret, którego działalność – analogicznie do sytuacji w Gdańsku i innych miastach obszaru niemieckojęzycznego – orientowała się w istocie na kurację osób zakaźnie chorych i – co z pewnością ważniejsze – ich izolowanie.

Toruńskie szpitale, tak jak wszystkie instytucje tego typu, miały strukturę zhierarchizowaną i zetatyzowany personel. Ich działanie orientowało się na zewnątrz, czyli na klienta, który nie wchodził w ramy instytucji, a tylko korzystał z jej usług. Struktura działania szpitali była sformalizowana – regulowano ją w sposób normatywny przez przepisy narzucane z zewnątrz. W naszym wypadku regulacji takich każdorazowo dokonywała rada miejska. Wreszcie szpitale posiadały własne cele – wyrażane w formie ideologii chrześcijańskiego miłosierdzia (łac. *caritas*)⁷, własne zasady – w formie praktycznych reguł postępowania określanych w regulaminach wewnętrznych, oraz własny, ściśle określony tryb działania. Reasumując, w przypadku wszystkich toruńskich instytucji szpitalnych można wydzielić trzy podstawowe typy ich zasobów: zasób personalny (tzn. funkcjonariuszy i klientów), zasób materialny (np. obiekt, infrastrukturę czy wyposażenie) oraz zasób kulturowy (ideologię, język czy uregulowania prawne).

⁴ J. H. Zernecke, *Das verpestete Thorn oder summarischer Auszug der Pestilentz-Seuchen womit nach Gottes willen die Stadt Thorn von Anfang ihrer Erbauung biss an gegenwärtige Zeiten heimgesuchet ist*, Thorn 1710, passim (dostępne także pod adresem: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=46221&from=latest>).

⁵ *Nothleidende*, [in:] *Das Grosse vollständige Universalexikon Aller Wissenschaften und Künste*, hrsg. v. J. H. Zedler, J. P. von Ludewig, C. G. Ludovici, Bd. 24, Halle–Leipzig 1739, szp. 1430 (tu korzystamy z wersji elektronicznej dostępnej pod adresem: www.zedler-lexikon.de; (dalej cyt. Zedler)).

⁶ *Hospital oder Spital*, [in:] Zedler, Bd. 13, Halle–Leipzig 1735, szp. 971–972: „Hospital oder Spital, ist das jenie mit Vorwissen der Landes-Obrigkeit aufgerichtete Und mit schönen Einkünfften versehene Gebäude, in welches diejenigen, welche in tieffer Armuth, hohem Alter, oder sonst mit schwerere LeibesßKrankheit der Maßen beladen, daß sie nicht mehr arbeiten und dienen können, eingenommen, und soll darinnen auch vornehmlich auf die eiheimliche gesehen werden, wie wohl an Theils Orten verstatet wird, daß gegen ein gewisses Geld sich andere einkauffen können”. Ogólnie o szpitalach i szpitalnictwie zob. także: Z. Kropidłowski, *Formy opieki nad ubogimi w Gdańsku od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 1992; *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. M. Dąbrowska, J. Kruppe, Warszawa 1998.

⁷ Zob. też: A. Szarszewski, „*Tablica jałmużnicza*” Antona Möllera z Kościoła Mariackiego w Gdańsku. *Spoleczna geneza zabytku*, Rocznik Gdański (dalej cyt. RG), t. 66: 2006, s. 86.

We wprowadzającym artykule nie sposób omówić wszystkich wspomnianych aspektów funkcjonowania toruńskiej opieki nad osobami wymagającymi pomocy, dlatego też zdecydowaliśmy się na prezentację tylko jednego z nich. Interesować nas będą podstawy prawne nadzoru nad toruńskim szpitalnictwem, a zatem jeden z elementów zasobu kulturowego tego typu instytucji. Naszym zdaniem jest to element kluczowy, albowiem definiuje on częściowo także zasób personalny oraz materialny instytucji.

I tak od drugiej połowy XVII w. najważniejszym aktem prawnym organizującym funkcjonowanie toruńskiego szpitalnictwa oraz w maksymalny sposób racjonalizującym jego zarządzanie był wydany w sierpniu 1665 r. *Ordinanz des Vorsteher-Amtes wegen der Haltungen vor die Armut*⁸, czyli – w wolnym tłumaczeniu – „Regulamin urzędu superintendenckiego (ew. regulamin dla zarządców) dotyczący opieki nad ubogimi”. Wystawcami dokumentu byli burmistrz Torunia oraz rada miejska, a sygnował go sekretarz miejski – Georg Schmied⁹. Sam zaś dokument zachował się do dziś w dwóch odpisach: w przechowywanej w Książnicy Kopernikańskiej rękopiśmiennej księdze¹⁰ zawierającej odpisy różnych aktów prawnych ważnych z punktu widzenia lokalnego Kościoła, zestawionych w 1720 r. przez Efraima Praetoriusa, oraz w osiemnastowiecznym zbiorze miscellaneów toruńskich, przechowywanym w Archiwum Państwowym w Toruniu¹¹. Druga wersja powstała na pewno po 1718 r., a najprawdopodobniej przed 1740 r.¹² Pisownia niektórych wyrazów – nowocześniejsza niż w wersji E. Praetoriusa – może skłaniać do przesunięcia daty powstania tego odpisu bliżej górnej cezury. Należy też brać pod uwagę powstanie odpisów w podobnym czasie i różny poziom ingerencji kopistów w ich treść.

Dokument stanowił szeroką nowelizację regulaminu z 1570 r., którego treści niestety nie znamy¹³. W preambule widnieje jednak informacja, że zmiana regulaminu spowodowana została zmianą uwarunkowań społecznych i ekonomicznych w mieście. Upraszczając, chodzi o straty, jakie Toruń poniósł w trakcie potopu szwedzkiego, i ich długotrwałe, negatywne konsekwencje¹⁴. Rada miejska, korzystając z prawa patronatu nad szpitalami, w szczególności zaś z *iura utilia* oraz

⁸ KK, sygn. A 130, k. 229–300v. Zob. także: APT, kat. II, sygn. XIV-5, s. 278–302.

⁹ Georg Schmied (Schmidt von Schmiedenbach) pełnił funkcję sekretarza w latach 1658–1672. Następnie został ławnikiem staromiejskim (1672/1673), rajcą (1673–1679). Swoją karierę urzędniczą zwięźliwie natomiast objęciem funkcji burmistrza (1679–1697), zob. J. Dygdała, *Urządnicy miejscy Torunia. Spisy, cz. 3: 1651–1793*, Toruń 2002, s. 240.

¹⁰ Por. przyp. 1.

¹¹ Por. przyp. 8.

¹² Ostatnia zapiska jest odpisem dokumentu z 1718 r., natomiast w 1740 r. pojawiają się pisane inną ręką marginalia (zob. APT, kat. II, sygn. XIV-5, s. 111).

¹³ Regulamin ten został z całą pewnością w jakimś stopniu zmodyfikowany w lipcu 1588 r., zob. Biblioteka Kórnicka (dalej cyt. BK), rkp. nr 885: „Excerpta ex Actis Consularibus Thorun[iensibus] [1500–1645]”, k. 3v; APT, kat. II, sygn. II-1, k. 108; sygn. II-2, k. 47.

¹⁴ M. in. po potopie szwedzkim przestał działać jeden z dwóch (przestrzennie od siebie oddalonych) oddziałów lazaretu (APT, kat. II, sygn. XVI-101, passim).

iura onerosa (tu zaś przede wszystkim z *cura beneficie*) zdecydowała się ponownie określić sposób oraz formy ich finansowania i administracji¹⁵.

Regulamin w sposób pośredni określał strukturę zarządzania szpitalami. Na jej szczycie stała rada miejska, która spośród swoich członków – rajców staro- oraz nowomiejskich – delegowała zazwyczaj dwóch, zobowiązując ich do podjęcia całościowej opieki nad administracją szpitalną w mieście. W źródłach nazywano ich panami deputowanymi – „Herren Deputierten” – lub prowizorami – „Provisores”. Prowizorzy mieli się kontaktować bezpośrednio z dyrektorem urzędu przełożonych szpitalnych – zwanym w źródłach „Herr Director des Vorsteher-Amts”, i kontrolować jego pracę oraz pracę jego podwładnych. Dyrektorowi podlegali natomiast urzędnicy zwani „Vorsteher”, czyli przełożeni poszczególnych szpitali – w 1665 r. było ich pięciu. Ci, kontrolując dochody i rozchody instytucji szpitalnych, a także inwestując ich kapitały (np. w rentach), pełnili przede wszystkim funkcję skarbników i najważniejszych dysponentów szpitalnego majątku. Organizacja wewnętrzna poszczególnych szpitali mogła być różna w zależności od „placówki”, ich pracę regulowały bowiem szpitalne regulaminy wewnętrzne¹⁶, a nie ogólny regulamin zewnętrzny. Wśród stałych funkcjonariuszy szpitalnych wymienić można wyłącznie tzw. starszych szpitalnych (niem. „Aelteste”, „Spital-Meister” lub „Hospital Herr”), którym podlegał szeroko rozumiany świecki personel pomocniczy, spełniający „uczynki miłosierne” względem ciała. Ponadto w szpitalach funkcjonował delegowany przez tzw. ministerium, czyli luterański urząd kościelny, personel duchowny, spełniający służbę względem duszy. Przykładowo w świetle regulaminu lazaretu z 1581 r. widzimy, że w tej specyficznej instytucji opiekuńczo-leczniczej zatrudniano na stałe tylko starszego szpitalnego, natomiast pozostałych funkcjonariuszy: np. dwóch balwierzy i ich pomocników, cmentarnego i grabarzy, strażników morowych i kobiety do posługi chorym, jedynie w trakcie zarazy¹⁷.

Nadmienmy jeszcze, że w historiografii polskiej w przypadku nazewnictwa funkcjonariuszy szpitalnych w miastach Prus Królewskich istnieje wiele nieścisłości. Próbując zestawzić ze sobą opracowania dwóch gdańskich badaczy tego zagadnienia – Adama Szarszewskiego i Zdzisława Kropidłowskiego – otrzymujemy terminologiczny chaos i niezbyt jasne rozróżnienie urzędów przełożonego szpitala („Vorsteher”), prowizora i pana szpitalnego¹⁸.

¹⁵ Przypomnijmy, że Toruń od momentu nadania przywilejów przez Zygmunta Augusta w 1558/1559 r. sam mógł regulować swoje stosunki wyznaniowe, a co za tym idzie – także społeczne, administracyjne *etc.*, por. S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia między barokiem a oświeceniem*, [in:] *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. 2, cz. 3: *Między barokiem i oświeceniem (1660–1793)*, Toruń 1996, s. 354.

¹⁶ Zob. np. regulamin toruńskiego lazaretu: APT, kat. II, sygn. XVI-101: „Rechnungen vom Siechenhause [1581–1689]“, k. 1–7; edycję dokumentu nieznacznie odbiegającą od oryginału wydał drukiem Georg Bender: *Geschichte des staedtischen Krankenhauses und der oeffentlichen Krankenanstalten in Thorn*, Danzig 1885, s. 38–41.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ A. Szarszewski, *Ordynacje i statuty szpitali gdańskich XV–XIX w.*, Toruń 2004 – autor tłumaczył termin „Vorsteher” na język polski używa pojęcia „prowizor”; por. Z. Kropidłowski, *op.cit.*;

Kolejny istotny element regulowany zarządzeniem z 1665 r. to podstawy ekonomiczne toruńskiego szpitalnictwa. Wszystkie toruńskie szpitale utrzymywały się z konfiskat i niektórych kar pieniężnych, zapisów testamentowych i darowizn, kwesty, specjalnych czynszów pobieranych od mieszczan, corocznych składek opłacanych przez bractwa ubogich, dzierżawy nieruchomości (w tym przyszpitalnych gruntów), jak i z opłat wnoszonych za pobyt w szpitalu przez samych klientów – by wymienić tutaj najważniejsze źródła dochodu¹⁹.

W dalszej części naszego tekstu przyjrzymy się bliżej dwóm podstawowym formom szpitalnych dochodów, mianowicie dochodowi uzyskiwanemu z darowizn i dochodowi uzyskiwanemu z dzierżawy.

Jak wspomnieliśmy wcześniej, przełożeni szpitali („Vorsteher”) pełnili przede wszystkim funkcję skarbników szpitalnych, dlatego też byli zobowiązani do prowadzenia szpitalnych ksiąg rachunkowych. Co interesujące, starsi szpitalni, czyli szpitalnicy, nigdy nie dysponowali „żywym pieniądzem”, a tylko zgłaszali bieżące i długofalowe zapotrzebowanie u odpowiednich przełożonych, którzy następnie dokonywali zakupu zamawianych sprzętów, leków tudzież pożywienia, albo zlecali wykonanie odpowiednich prac remontowo-budowlanych *etc.* Oczywiście wpisów przychodów i rozchodów do księgi kasowej danego szpitala (tzw. Cassierbuch) urzędnik musiał dokonywać na bieżąco, przy czym wpis mógł się odbyć jedynie w obecności drugiego przełożonego. Celem takiego zarządzenia była wzajemna kontrola urzędników, wynikająca z podziału odpowiedzialności między nimi, co zgodnie z intencją władz miejskich miało zapobiec nadużyciom finansowym²⁰. Co roku na koniec grudnia wszyscy przełożeni szpitalni w obecności dwóch prowizorów i swojego dyrektora musieli zdawać raport roczny z zarządzania nieruchomością i ruchomym majątkiem szpitalnym oraz przedstawiać roczne sprawozdanie finansowe – szczegółowe zestawienie przychodów i rozchodów oraz bilans strat i zysków wygenerowanych przez szpitalne inwestycje lub dzierżawy. W pierwszych dniach stycznia dyrektor urzędu przełożonych szpitalnych wraz z prowizorami referował obrachunki finansowe wszystkich szpitali miejskich przed specjalną komisją przy radzie miejskiej. W jej skład wchodziło: czterech wydelegowani rajcy, czterech ławników nowo- oraz staromiejskich, sześciu przedstawicieli trzeciego ordynku oraz

zob. też: E. Cieślak, *Obraz społeczeństwa gdańskiego i jego życia codziennego*, [in:] *Historia Gdańska*, t. III/1: 1655–1793, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 274. Więcej nt. nazewnictwa stosowanego na ziemiach polskich zob. np: W. Męczkowski, *Prowizorowie szpitalni w dawnej Polsce. Przyczynek do dziejów magistratury naszej*, *Przegląd Historyczny*, t. 5: 1907, s. 84–93.

¹⁹ Zob. np. G. Bender, *op.cit.*, *passim*. Zob. także księgi rachunkowe poszczególnych szpitali toruńskich: APT, kat. II, sygn. XVI, *passim*.

²⁰ I tak przykładowo, w pierwszych latach istnienia toruńskiego lazaretu działał tam tylko jeden „Vorsteher”. Jednak w wyniku nadużyć finansowych, do jakich doszło w 1629 r., dokooptowano do niego drugiego. 3 sierpnia w trakcie posiedzenia Rady Miejskiej dyskutowano o odkrytej, dzięki inwentaryzacji majątku szpitala zakaźnego, defraudacji 700 florenów przez jego przełożonego. W konsekwencji 23 sierpnia rajcy zarządzili, aby powołać drugiego tego typu urzędnika, przy czym w źródle określono go mianem „Verwalter des Kranckenhauses”; zob.: APT, kat. II, II-1, k. 169; *ibid.*, II-2, k. 184, 411; *ibid.*, II-3, k. 101v; *ibid.*, II-4, k. 274.

wybrani członkowie luterańskiego ministerium. W ten oto sposób realizował się ideał sprawozdawczości instytucjonalnej.

Z punktu widzenia wyznawanej ideologii, czyli ideologii chrześcijańskiego miłosierdzia, najważniejszym elementem dochodu szpitalnego były fundacje, zapisy i legaty. Przełożeni szpitali dowiadywali się o nich na drodze instytucjonalnej. Dlatego też byli oni zobowiązani do opłacania szpitalnego gońca, który rezydowałby przez cały rok u notariusza sądowego. Goniec miał informować ich o każdym oblatowanym dokumencie, w którym poczyniono jakikolwiek zapis na rzecz szpitali. Jak wydatkowano pozyskane w ten sposób pieniądze? Przykładowo dla fundacji Gottfrieda Krivesa²¹ podział donowanych dóbr wyglądał następująco. Co roku 7 maja (czyli w dniu śmierci Krivesa) wykonawcy testamentu testatora przekazywali każdemu z przełożonych szpitalnych po 66 talarów i 30 groszy, prosząc każdego z nich o pokwitowanie odbioru pieniędzy. Jednocześnie przypominali, żeby przekazanymi pieniędzmi urzędnicy dysponowali zgodnie z literą prawa i żeby rozdawali je wszystkim – bez wyjątku – rezydentom szpitalnym. Po oszacowaniu liczby przebywających w szpitalach pensjonariuszy (dokonywał tego starszy szpitalny) każdemu z nich należało rozdać w dniu św. Gotfryda (14 stycznia) po talarze, natomiast za pozostałe pieniądze – kupić w ten dzień żywność i przyrządzić jeden ciepły posiłek. Przełożeni szpitali w trakcie przekazywania datku mieli także nakazywać pensjonariuszom, aby ci upamiętnili fundatora wspólną modlitwą oraz prosili Boga o to, by ten „dał nam więcej takich ludzi jak Krives, którzy postępowałiby wobec ubogich tak jak fundator oraz przekazywali przełożonym dodatkowe pieniądze, aby ci co niedzielę mogli przekazywać nam po 1/8 talara, czyli po 5 groszy”²². Co interesujące, drobne sumy pieniężne przełożeni szpitali przekazywali także starszym szpitalnym – tak jak rezydenci szpitalni mieli oni otrzymywać co niedzielę 5 groszy. Pozostałe sumy z zapisu urzędnicy wydatkowali na cele remontowo-budowlane oraz na zakup odzieży dla pensjonariuszy. Jednym słowem, w przypadku legatów i fundacji to osoba robiąca zapis określała strukturę wydatków czynionych przez przełożonych szpitalnych oraz określała, czy będzie je można inwestować.

Zupełnie inaczej było w przypadku dochodów uzyskiwanych z dzierżaw oraz z wpływów z kolekt, Bożych skarbon, tacy *etc.* I tak, przełożeni szpitalni mogli generować szpitalny dochód dzięki czynszom pobieranym z dzierżawy gruntów i nieruchomości należących do tych instytucji. W przypadku dzierżaw krótkoterminowych czynsze miały spływać do urzędników regularnie w terminach określonych umową dzierżawczą. W celu określenia struktury wydatków z uzyskanego w ten sposób dochodu prowizorowie, przełożeni szpitalni oraz dyrektor urzędu

²¹ Utworzonej 6 II 1633 r. G. Krives donował każdemu z działających w mieście szpitali oraz domowi wdów po 4000 grzywien, zob. np. BK, rkp. nr 117, k. 9v–10; APT, kat. II, sygn. IX-105, *passim*.

²² KK, sygn. A 130, k. 424–425 („Ordinantzen oder Distribution [...]”); zob. też: A. Szarszewski, *Dokumenty fundacji nieszpitalnych jako źródło do badań nad strukturą wewnętrzną szpitali gdańskich w XVII i XVIII wieku*, RG, t. 64: 2006, s. 163–178.

przełożonych szpitalnych mieli się spotykać – w zależności od wysokości uzyskanych wpływów – albo co czternaście dni, albo raz w miesiącu. W trakcie spotkania ustalali oni, na jaki cel wydać pieniądze, ponadto aktualizowali listy czynszowników oraz – w konsekwencji – sporządzali listy swych dłużników. Określali także strategię lokowania uzyskanych kapitałów, aby te przynosiły jak najwyższy dochód. Jeżeli nie doszli w tej kwestii do porozumienia, wówczas raz na kwartał konsultowali się w tej sprawie z radą miejską.

Kolejnym zadaniem przełożonych szpitalnych było przypominanie dłużnikom szpitali o zaległych czynszach. Jeżeli w określonym umową terminie zarządcy szpitalni nie otrzymali należnych im dochodów, mieli oni obowiązek upomnieć czynszownika trzykrotnie, a następnie – jeżeli ten nadal ociągał się ze spłatą – wnieść sprawę do sądu ławniczego albo przed urząd wójtowski. Tak jak w przypadku wszystkich umów cywilnoprawnych to sąd stawał się rozjemcą w sporze. Jeżeli czynszownicy, mimo wyroku sądu, nadal ociągali się ze spłatą świadczenia, wówczas zarządcy szpitalni mogli przejąć kapitał dłużników (czyli „Hauptstuhl” lub „Hauptbesitz”) i poprosić sąd o zabezpieczenie ich majątku.

Natomiast w przypadku osób posiadających dzierżawy w formie emfiteuzy, w sytuacji gdy czynsz nie został spłacony w okresie dwóch lat od jej objęcia, przełożeni szpitalni mogli bez ostrzeżenia odebrać dzierżawcy dzierżawioną nieruchomości (lub ziemię) i puścić ją w nową dzierżawę, jednocześnie konfiskując część majątku dłużnika w celu pokrycia strat powstałych w wyniku niedopełnienia obowiązków dzierżawczych.

Przełożeni szpitalni regulowali także kwestię poddzierżawy puszczonej w dzierżawę łąk i gruntów ornych. Ta była możliwa jedynie wówczas, gdy wyrazili na nią zgodę wszyscy wyżsi urzędnicy administrujący szpitalnictwem miejskim (a zatem prowizorowie oraz przełożeni szpitalni wraz z ich dyrektorem). W tym wypadku to główny dzierżawca, a nie urzędnicy, był zobowiązany do zebrania czynszów od swych poddzierżawców i złożenia ich w określonym terminie przełożonym. Co istotne, całkowitą odpowiedzialność za niewywiązanie się z umowy dzierżawczej zawsze ponosił „Prinzipal Zinssmann”, a nie poddzierżawcy.

Jeżeli czynszownik chciał spłacić czynsz w innej formie niż ta, jaką określała umowa, wówczas musieli się na to jednogłośnie zgodzić wszyscy szpitalni zarządcy. Oczywiście czynszownik mógł dowodzić swojej niewypłacalności przed sądem. W przypadku, kiedy sąd po przeprowadzonym śledztwie uznał niewypłacalność dłużnika, ten pozbawiany był dzierżawy i skreślany ze szpitalnych ksiąg kasowych.

Toruński *Ordinanz des Vorsteher-Amtes wegen der Haltungen vor die Armut* z 1665 r. doskonale pokazuje, że protestancki szpital oprócz tego, że był instytucją charytatywną, był także *stricte* ekonomiczną, nastawioną na minimalizację strat i generowanie zysków, co zauważył już Max Weber²³. W toruńskich szpitalach, tak jak

²³ Zob. M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo: zarys socjologii rozumiejącej*, przeł. D. Lachowska, Warszawa 2002, passim.

we wszystkich protestanckich instytucjach tego typu, uwidocznili się „duch kapitalizmu”, przekształcający chrześcijańską *caritas* w działalność racjonalną i rzeczową.

* * *

Podstawą źródłową edycji jest odpis E. Praetoriusa. Z uwagi na bardziej – niż w wersji pochodzącej z toruńskiego archiwum – archaiczny język, należy go uznać za bliższy niezachowanemu oryginałowi z 1665 r. Przy edycji kierowano się zaleceniami niemieckiej instrukcji do wydawania tekstów wczesnonowożytnych z 1981 r.²⁴ Zgodnie z nimi zachowano więc oryginalną pisownię wyrazów. Nie rozwiązywano również sygli. Zredukowano do pojedynczych zdublowane spółgłoski (np. ff, nn). Różnice występujące w obu przekazach zasygnalizowano w przypisach literowych, jednak z uwagi na to, że w odpisach użyto innych czasów gramatycznych, a podawanie za każdym razem dwóch wersji tych samych wyrazów (niemających znaczenia dla zrozumienia sensu przekazu) zbytnio rozbudowałoby aparat, zdecydowano się zaznaczać jedynie różnice najistotniejsze. Zgodnie z wytycznymi instrukcji nie sygnalizowano występujących w przekazach odmienności o charakterze językowym i ortograficznym, natomiast w celu uczynienia tekstu zmodernizowano interpunkcję.

²⁴ *Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte*, Archiv für Reformationsgeschichte, Bd. 72: 1981, s. 299–315.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. A 130 (E. Praetorius, „Documenta Thoruniensia maximam partem Statum Ecclesiasticum concernentia“), k. 299-300v.

[k. 299] ^aOrdinantz des Vorsteher-Ampts, wegen der Haltungen vor die Armut de A[nn]o 1665 d. 3 Augusti^a

Wir Bürgermeistern und Rath der Stadt Thorn.

Thun hiemit denen, so hieran gelegen, kund und zu wissen, daß im 1570 Jahr eine gewisse Ordinanz von Verwaltung und Pflugschaft der allhier befindlichen Armuth verfasst und zu Papyr gebracht worden. Wann aber wegen Aenderung der Zeit und anderer Umstände, gedachte Ordinanz in vielen Artikeln hat müssen gewandelt und auch vermehret werden; dannhero haben wir der Sachen Nothdurft^b angemerket und damit gute Ordnung beybehalten werden möchte, kraft

^{a-a} *W odpisie z APT inny nagłówek*: „Ordinantz E. E. Raths des Vorsteher-Ambts de A[nn]o 1665”.

^b *W odpisie z APT*: „Nothwendigkeit”.

Obrigkeitlichen Amtes und denen^c das Ius Patronatus über sämtliche Haltungen gebühret, nicht allein dem Vorsteher-Amt einen Directorem aus unserem Mittel, insonderheit bey Einführung dieser unserer Ordinanz, gesezzet, sondern auch, soviel die gegenwärtige beschwerliche Zeit zulassen wollen, folgende Artikeln zur nachrichtigen Ordnung aufsezzen lassen.

Der erste Artikel^d

Demnach in nächstverwichenen Jahren, durch den verderblichen Krieg, die in der Vorstadt gelegene Hospitäle ruiniret und eingeäschert sind, und dannenhero die resp. Herren und Vorsteher genöthiget worden, vor die Armuth, Häußer in der Stadt^e, um einen gewissen Zinß zu miethen. Als werden gemeldte resp. Herren und Vorsteher möglichsten Fleiß anwenden, damit zu Erfahrung^f beschwerlicher Unkosten, so Zeit hero auf den Zinß ergangen sind, neue Hospitäle in der Vorstadt wiederum mögen aufgerichtet und daselbst die liebe Armuth desto bequemer und ordentlicher verpfleget und unterhalten werden.

Der andere Artikel

Damit aber bey den^g Haltungen gute Ordnung und Richtigkeit gehalten werden möge; dannenhero ordnet E. E. Hochw. Rath, daß hinfüro, wegen menschlicher Zufälle, bey einer jeglichen Haltung zween Vorsteher seyn und ihre Rechnung zusammen thun, wie auch dieselbe unterschreiben sollen; und daß einer sowohl als der andere von allen Einkunften und Ausgaben Wissenschaft haben möge.

Der dritte Artikel

Weil auch zeithero große Unrichtigkeit in Entrichtung der Armuth jährlich zu kommenden Zinßen verspüret worden, als ordnet^h E. E. Hw. R., daß der Herr Director des Vorsteher Amtes, mit den sämtlichen resp. Herren undⁱ Vorstehern, (anjezo^j, wegen schlechter Einkommen, alle Monate, künftig aber, wenn was mehrers einkommen wird, alle vierzehnen Tage) einmahl, und zwar bey Austheilung der Allmosen-Gelder, in vollkommenen Anzahl an gebührlicher Stelle zusammen kommen soll und daselbst von den Mängeln und Gebrechen, welche in^k einer und^k der andern Haltung zu finden seyn möchten, freundliche Unterredung^l mit denenselben^l pflegen, die Zinßer, so nicht entrichtet worden, fleißig einfodern

^c *W odpisie z APT wyrazu brak.*

^d *W odpisie z APT nagłówki artykułów nieco inne: „Artic. I”, „Artic. II”, itd.*

^e *W odpisie z APT: „Vorstadt”.*

^f *W odpisie z APT: „Besperung”.*

^g *W odpisie z APT: „denen”.*

^h *W odpisie z APT: „verordnet”.*

ⁱ *W odpisie z APT wyrazu brak.*

^j *W odpisie z APT: „vor jetzo”.*

^{k-k} *W odpisie z APT: „der einen oder”.*

^{l-l} *W odpisie z APT wyrazów brak.*

und die Capitalia, welche unversichert sind, versichern lassen. Daferne nun den resp. Herren und Vorstehern ichtwas bedenkliches vorkommen möchte, wird man [k. 299 v.] solches anfänglich ins Quartal,^m und in^m Fall es daselbst nicht könnte entschieden werden, folgends an E. E. Hw. R. zu nehmen haben.

Der vierdte Artikel

So nun jemand sich finden möchte, welcher seinen der Armuth gebührenden Zinß zu rechter Zeit auf der resp. Herren und Vorsteher Anhaltenⁿ nicht entrichtetⁿ und auch nachmahls auf deroselben ergangene erste, andere und dritte Forderung^o nichts destominder^o den schuldigen Zinß nicht erleget, derselbe soll für^p das Richterliche-Amt^q oder auch Vogt-Amt, darunter der Zinßemann gesessen, also bald geladen werden und das Richterliche Amt soll auf solche Ladung, nach Gelegenheit der Sachen, den resp. Herren und Vorstehern schleunige Hülffe, ohne Verweisung^r zu Gericht^r oder Verstattung einigerley verzüglichen und nichtigen Exceptionen und Ausflüchte des Zinßemanns zum Schaden der Armen gerichtet, von tragenden Amts wegen, wieder die Zinß-Leute schleunige Gerechtigkeit pflegen und die Zahlung von ihnen erzwingen, und dieses soll fürnehmlich^s von den Zinßern, so mit Geld erkauf, verstanden werden. Was aber die Grund-Zinßer betrifft, nachdem in Geist und weltlichen Rechten Jure Emphyteutico versehen, daß, wer in geistlichen Fällen seinen Grund-Zinß oder Canonem in zweyen Jahren nicht erleget und zuvor darum besprochen und gemachnet ist, derselbige Grund soll den Geistl. oder Armen widerum heimfallen, von denen er herkommen oder für^t die es anfänglich gestiftet ist. Und sollen billich die Armen bey dieser Praerogativa bleiben und der Freiheit in diesem Fall, damit sie in Rechten begnadet, ohne Hinderung genießen. Was ferner anbelanget^u die Acker^v, Wiesen oder andere Gründe, auf welchen etliche Grundzinßer seynd, und nach Absterben der Besizzer unter desselben Erben oder Nachkommen in Morgen, halbe Morgen, und auf andere Art, stükweiße vertheilet werden, dardurch die Zinßer nicht allein gestiket, sondern auch irrig worden. Als ordnet E. E. Hw. Rath, daß solche Theillung hinfort ohne Vorwissen der resp. Herren und Vorsteher nicht geschehen und ein Prinzipal Zinßmann, welcher den ganzen Zinß auf einmahl zu rechter Zeit ableget, geordnet werden sollte, welcher ihnen um^w den andern Erben einzubringen

^{m-m} *W odpisie z APT: „im“.*

ⁿ⁻ⁿ *W odpisie z APT wyrazów brak.*

^{o-o} *W odpisie z APT: „nicht erscheinende“.*

^p *W odpisie z APT: „vor“.*

^q *Wyraz przekreślony.*

^{r-r} *W odpisie z APT: „an die Gerichte“.*

^s *W odpisie z APT: „vornehmlich“.*

^t *W odpisie z APT: „vor“.*

^u *W odpisie z APT: „belanget“.*

^v *W odpisie z APT: „Aecker“.*

^w *W odpisie z APT: „von“.*

schuldig seyn soll. So aber jemand ohne der resp. Herrn und^x Vorstehern Vorwissen und Ordnung eines gewissen Zinßemanns, damit sie zufrieden, die Gründe zu theilen sich unterstehen würde, solche Theilung soll nichtig seyn, und nicht minder der ganze Zinß von den alterne Besizzer oder Erben der Herren Vorstehern unverzüglich abgelegt werden.

Der fünfte Artikel

Daferne hinfüro jemand innerhalb eines Jahres Zeit den Zinß nicht abtragen möchte, soll ihm ohne Ansehen der Person der Hauptstuhl aufgesaget und von den^y resp. Herren Vorstehern an einen andern^z sichern Ort ausgethan werden.

Der sechste Artikel

Da auch derselbe, so den Zinß zu zahlen, schuldig verblieben, eine Anweisung anderweit^{aa} thun wollte, soll dieselbe wieder der resp. Herren Vorsteher willen nicht angenommen werden.

Der siebende Artikel

Die Gründer, so in den Wall-Bau kommen und keine Hoffnung verhanden^{bb}, daß von denselben^{cc} ichtwas wird können gehoben werden, sollen^{dd} nach vorgänginger Untersuchung aus dem Vorsteher Buch cassiret werden.

Der achte Artikel

Die sämtliche resp. Herren und Vorsteher sollen alle Jahre pro ultima Decembr. in Beyseyn des Herren Directoris des Vorsteher Amtes, wie auch E. E. Hochw. Raths zweyen^{ee} Herren Deputirten von ihrer ganzen Administration richtige und klare Rechnung thun und die Restanten der Zinßer denselben^{ff} specificiret übergeben, hinwiederum soll der Herr Director nebenst bey den Herren Deputirten^{gg} solche gethane^{gg} Rechnung [k. 230] E. E. Hochw. Rath zu referiren schuldig seyn, welche nachmahls den resp. Herren und Deputirten der geheimen Rechnung, so wie dieselbe eigentl. und der Zahl, nemlich vier Personen aus den^{hh} Ehrb. Gerichten beyder Städte und sechs von der Ehrb. Drittenⁱⁱ Ordnung, vermöge Königlicher Reformation, zu gedachter Deputation der geheimen Rechnung gehören sollen,

^x *W odpisie z APT wyrazu brak.*

^y *W odpisie z APT: „denen”.*

^z *W odpisie z APT wyrazu brak.*

^{aa} *W odpisie z APT: „anderwärts”.*

^{bb} *W odpisie z APT: „vorhanden”.*

^{cc} *W odpisie z APT: „denenselben”.*

^{dd} *W odpisie z APT: „soll”.*

^{ee} *W odpisie z APT wyrazu brak.*

^{ff} *W odpisie z APT: „denenselben”.*

^{gg-gg} *W odpisie z APT: „solcher gethanen”.*

^{hh} *W odpisie z APT: „denen”.*

ⁱⁱ *W odpisie z APT zapisane cyfrą: „3ten”.*

communiciret werden, damit der Fleiß und die Treue gegen die Armuth gespüret, und dagegen die Mängel allenthalben abgeschafft werden möchten.

Der neunnte Artikel

^{jj}Daferne bey^{jj} übergebener Rechnung in einer und der andern Haltung ein Überschuß an barem Gelde sich befinden möchte, ordnet E. E. Hochw. Rath, daß daselbe Geld in einem absonderlichen ^{kk}- und darzu verordnetem^{kk} Kasten eingelegt und darinnen verschlossen gehalten werden soll.

Der zehende Artikel

Sollte aber jemand von den^{ll} resp. Herren und Vorstehern irkeines nöthigen Vorschusses bedürfen, wird er sich des Falls gebührend anzumelden haben; und im Fall der Herr^{mmm} Director, wie auch sämtliche resp. Herren und Vorsteher vor gut befinden möchten, soll ihm von dem Vorschußⁿⁿ, vermöge Nothdurft, zu guter Rechnung gewillfahret werden; jedoch mit diesem Bescheid, daß er solches mit ehestem, als immer möglich seyn wird, aus seiner Haltung wiederum einzubringen schuldig seyn soll.

Der eilfte Artikel

So nun über das im Kasten ichtwas möchte vorhanden seyn, soll solches, mit des Herrn Directoris und der resp. Herren Vorsteher gutem Belieben, derselben Haltung, aus welcher es geflissen^{oo}, zum besten auf gewisse Gründe ausgethan und daselbst versichert werden, und soll hinfuhro keiner von den resp. Herren und Vorstehern, denen die Tutela der Armuth anbefohlen ist, derselben Geld, auf Interesse bey sich haben oder einigerley Weise in seinen Nuzen gebrauchen und anwenden; sondern da jemand unter den^{pp} verordneten Personen wäre, der solch Geld bey sich hätte, dem selben soll es ^{qq}ordentlicher Weiße aufgesaget^{qq}, von Ihm empfangen und an andere sichere Orte ausgethan werden. Es wäre denn Sache, daß solches mit des Herrn Directoris und der andern resp. Herren und^{rr} Vorsteheren Consens, und zwar auf gewisse Versicherung geschehen möchte.

^{jj-jj} *W odpisie z APT: „Dafern nun beÿ“*

^{kk-kk} *Wyrazy nadpisane.*

^{ll} *W odpisie z APT: „denen“.*

^{mmm} *Pomyłka pisarska – wyraz napisano dwukrotnie, a następnie pierwszą jego wersję skreślono.*

ⁿⁿ *W odpisie z APT: „Überschuß“.*

^{oo} *Wyraz nadpisany. Poniżej skreślone „gefallen“.*

^{pp} *W odpisie z APT: „denen“.*

^{qq-qq} *W odpisie z APT: „ordentlich aufgesag“.*

^{rr} *Wyraz nadpisany. W odpisie z APT wyrazu brak.*

Der zwölfte Artikel

Es soll auch niemand von den^{ss} resp. Herren Haltern, seine böse und ungewisse Schulden den Haltungen aufdringen, vielweniger aus denselben^{tt} Einkünften sich bazahlt machen.

Der dreyzehende Artikel

Die resp. Herren und Vorsteher sollen durch gute Ordnung verschaffen, daß die Einheimische Bettler in ihren Hospitälern und ihnen angewiesenen Örtern verbleiben mögen^{uu}, und weder vor der Kirche^{vv} noch vor der Bürger Hauser^{vv}, oder in Thören umschweifende gefunden werden.

Der vierzehende Artikel

Damit man aber wissen möge, ob der Armuth zum besten von jemand ichtwas legiret worden; als soll vom Herrn Directors und den resp. Herren und Vorsteheren eine tüchtige Person bestellet werden, welche bey der Ehrb. Gerichte Notario alle Jahr deßfalls sich erkundigen und solches nachmahls den resp. Herren^{ww} Vorsteheren anmelden möge.

Der funfzehende Artikel

Die Schulden an Interessen und Grundzinßern sollen durch die hier zu verordnete Personen eingemahnet und die Sache^{xx} wieder die Restant^{xx} sowohl beym Vorsteher, als Richterlichem Amte verfordert werden. Dafern auch der Sachen Nothdurft erfordern möchte, kann derselben ein Advocat, nach der resp. Herren Vorsteher, ihrem Belieben zu gegeben werden.

[k. 230 v.] Der sechzehende Artikel

Die Bürger, welche die Tafeln und Büchsen bey sich haben, sollen den resp. Herren Vorstehern dieselbe zu zustellen befugt seyn und sich nicht unterstehen, die gesammlete Allmosen-Gelder vor sich selbst zu vertheilen.

Der siebenzehende Artikel

Zum Beschluß will E. E. Hochw. Rath alle respective Herren Vorsteher, sämtl. und sonderlich, aus väterlich und wohlmeynigem^{yy} Gemüthe ermahnet und ihr Gewissen beschweret und verbunden haben, daß sie einmüthig in Gottesfurcht und Christl. Liebe ihres befohlenen Amtes treulich wahrnehmen und dasselbe Ihnen,

^{ss} *W odpisie z APT:* „denen”.

^{tt} *W odpisie z APT:* „deroselben”.

^{uu} *W odpisie z APT* wyrazu *brak*.

^{vv-vv} *Dopisano na marginesie. W odpisie z APT po tym fragmencie niewystępujący w odpisie E. Praetoriusa zwrot:* „auf den Gaßen”.

^{ww} *W odpisie z APT po tym fragmencie niewystępujący w odpisie E. Praetoriusa spójnik* „und”.

^{xx-xx} *W odpisie z APT:* „wegen der Retardaten”.

^{yy} *W odpisie z APT:* „wohlgemeintem”.

dem lieben Armuth zum besten, wie sich E. E. Hochw. Rath dessen zu einem jeden ganzlich versiehet, befohlen seyn lassen wollen, für ihren Fleiß und Mühe, des Seegens, Beystandes und Belohnung Gottes gewißlich^{zz} sich trösten. Hinwiederum aber, für^{aaa} den Unfleiß und Nachlässigkeit, welchem der Fluch und Strafe Gottes eigentlich folget, den man sich keines weges^{bbb} von ihnen besorget, sich mit eußerstem Fleiß hüten; dagegen E. E. Hw. Rath in allem Anliegen ihnen die Hand langem, sie schützen und aus tragendem Obrigkeitlichem Amt, was immer zu Förderung der Armen nützlich erheblich und dienstlich seyn wird, nichts erwinden lassen will, mit Vorbehalt diese Artikel^{ccc} nach Gelegenheit der Sachen und der Zeit zu bessern, mehren, mindern und ändern, getreulich und ohne Gefährde. Daß^{ddd} zu wahrer Urkund haben wir unser der Stadt Insiegel wissentlich unterdruken lassen. Actum in Senatu, den dritt. Monats Tag Augusti [3 VIII], ^{eee}1665 Jahr^{eee}.

Georg Schmid Secr[etari]us^{fff}

^{zz} W odpisie z APT wyrazu brak.

^{aaa} W odpisie z APT: „vor”.

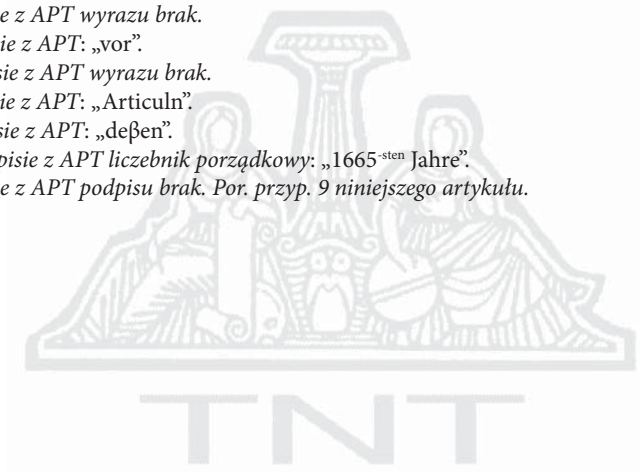
^{bbb} W odpisie z APT wyrazu brak.

^{ccc} W odpisie z APT: „Articuln”.

^{ddd} W odpisie z APT: „deßen”.

^{eee-eee} W odpisie z APT liczebnik porządkowy: „1665^{-sten} Jahre”.

^{fff} W odpisie z APT podpisu brak. Por. przyp. 9 niniejszego artykułu.

ÜBER PROTESTANTISCHE NÄCHSTENLIEBE, ODER DIE THORNER
ORDINANZ DES VORSTEHER-AMTS WEGEN DER HALTUNGEN
VOR DIE ARMUT AUS DEM JAHRE 1655

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Thorn im 16. Jahrhundert, Spitalwesen (Spitäler), Armenfürsorge, Provisor, Vorsteher

Der Artikel behandelt die rechtlichen Grundlagen für die Tätigkeit der fünf (abgesehen vom Lazarett) Thorner städtischen Spitäler in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Die Quellengrundlage der Untersuchung – und zugleich ihren Anhang (in Form einer Edition) – bildet die Verwaltungsordnung für Einrichtungen dieser Art aus dem Jahr 1665, welche in Form von Abschriften aus dem frühen 18. Jahrhundert erhalten ist. Das Dokument stellt eine Novellierung der Ordnung von 1570 dar. Notwendig wurde diese wegen der Kriegszerstörungen und somit der veränderten wirtschaftlichen Lage der Stadt. Die Ordnung behandelt das hierarchische System der Spitalsverwaltung, darunter die Kompetenzen der *Provisores*, der *Vorsteher* (Verwalter eines Spitals), ihres Vorgesetzten, des *Director des Vorsteher Amts* und des niederen Personals sowie die Verwaltung des institutionellen Besitzes, welcher u.a. aus den Einkünften aus Konfiskationen, den Pachten von dem Spital gehörenden Immobilien, Geldstrafen, Geldsammlungen, besonderen Mieten oder Gebühren für den Aufenthalt im Spital bestand. Die Autoren besprechen zudem eine unter dem Gesichtspunkt der Ideologie der christlichen Nächstenliebe besonders wichtigen Art von Einkünften, und zwar Stiftungen, Verschreibungen und Legationen. Berührt wird auch die Frage, wie ausstehende Pachtzinsen einzutreiben waren, was in der wirtschaftlichen Lage in der Mitte des 17. Jahrhunderts für die Vorsteher ein bedeutendes Problem dargestellt haben dürfte. Darauf weist auch die Ausführlichkeit hin, mit der die Verfasser der Ordnung diesen Punkt abhandelten. Die Ergebnisse der Analyse des genannten Reglements bestätigen die Webersche These von dem in jener Zeit erwachenden „kapitalistischen Geist“. Die Spitäler in protestantischen Städten hatten nämlich zur Aufgabe – natürlich abgesehen von der Fürsorge für Kranke und Arme – ökonomisch zu wirtschaften; sie waren ausgerichtet, Gewinn zu erwirtschaften oder zumindest finanzielle Autarkie zu erreichen.

ABOUT PROTESTANT LOVE TO ONE'S NEIGHBOR
– TORUŃ'S ORDINANZ DES VORSTEHER-AMTSWEGEN DES HALTUNGEN
VOR DIE ARMUT OF 1665

Summary

Key words: Torun in the 16th century, hospitals, care for the poor, provisor, hospital superintendent

The article concerns the legal grounds for the activity of five (not including the lazarret) hospitals in Toruń in the mid-17th century. The rules of 1665 how to manage this type of institution, preserved in the form of copies from the beginning of the 18th century, constitute the source base of the article and the edited appendix to it. The document is an amendment to the rules of 1570, which was necessary due to the war and the change in the economic situation in the city. It discusses the hierarchical system of hospital management such as the authority of provisors (*Provisores*), the hospital supervisors (*Vorstebern*), their director (*Director des Vorsteher Amts*) and lower rank personnel, as well as the manner of managing the property of the institution which included e.g. proceeds from confiscations, the lease of the hospital's estates, fines, money collections, special rents and charges for the stay in hospital. The authors also addressed a very important category of proceeds such as foundations, bequests and legacies, which referred to the ideology of Christian mercy. The authors also touched upon the question of the rules of the execution of back rents from leases, which must have been a significant problem for hospital supervisors (*Vorstebern*) in the face of the social-economic situation in the second half of the 17th century. Thus, the problem was thoroughly discussed in the article. The conclusions from the analysis of the rules confirm Weber's thesis about the beginnings of the spirit of capitalism. Hospitals in Protestant towns were to work in an economic way. Apart from looking after the sick and the poor, they were to generate profits, or at least to be financially self-sufficient.